วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2569), หน้า 34-46
ISSN: 3088-3520 (Online)

บทความวิจัย

บทบาทของด่านศุลกากรช่องเม็กต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนจังหวัดอุบลราชธานี ภายหลังการดำรงตำแหน่งประธานอาเซียนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
The Role of the Chong Mek Customs Checkpoint in Border Economic Development in Ubon Ratchathani Province Following the Lao People's Democratic Republic's ASEAN Chairmanship

รับบทความ: 4 เมษายน 2569 แก้ไขบทความ: 13 มิถุนายน 2569 ตอบรับบทความ: 14 มิถุนายน 2569

ชญาดา ปวงคำ[1*] และ ธนพร กล้าหาญ[1]
Chayada Puangkham[1*] and Thanaporn Klahan[1]

[1]คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประเทศไทย
[1]Faculty of political Science, Ubon Ratchathani University, Thailand
[*]Corresponding author: Email: chayada.pu.66@ubu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลต่อบทบาทของด่านช่องเม็กในการพัฒนาเศรษฐกิจและการค้าชายแดน ภายหลังจากที่สปป. ลาว ดำรงตำแหน่งประธานอาเซียนในปี 2) เพื่อศึกษามุมมองของประชาชน ผู้ประกอบการและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง และ 3) เพื่อเสนอแนวทางเชิงนโยบายในการยกระดับบทบาทของด่านศุลกากรช่องเม็กต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดน การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ 3 กลุ่ม ได้แก่ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ผู้ประกอบการและผู้นำชุมชน โดยใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีเสรีนิยมใหม่ ทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศ แนวคิดการค้าชายแดนและทฤษฎีพื้นที่ที่สาม (Third Space) เป็นฐานในการวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า ด่านศุลกากรช่องเม็กมีบทบาทในฐานะกลไกการกำกับดูแลและอำนวยความสะดวกทางการค้า มากกว่าการเป็นกลไกเชิงนโยบายขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจ เศรษฐกิจในพื้นที่อยู่ในภาวะซบเซาภายหลังปี 2567 และการดำรงตำแหน่งประธานอาเซียนของสปป.ลาวไม่ได้ส่งผลกระตุ้นเศรษฐกิจในพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญ ปัญหาหลักมีรากฐานจากโครงสร้างการบริหารแบบรวมศูนย์ ระบบอุปถัมภ์ทางการเมืองและความไม่ต่อเนื่องของนโยบาย การวิเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดพื้นที่ที่สามชี้ว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องบูรณาการมิติเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม พร้อมเปิดพื้นที่ให้เสียงชุมชนมีบทบาทในกระบวนการกำหนดนโยบาย

คำสำคัญ: การค้าชายแดน, ด่านศุลกากรช่องเม็ก, การพัฒนาเศรษฐกิจชายแดน, พื้นที่ที่สาม

Abstract

This research has three objectives: 1) to study the problems and obstacles affecting the role of the Chong Mek border crossing in developing the border economy and trade after the Lao People's Democratic Republic assumed the ASEAN chairmanship in 2024; 2) to study the

perspectives of the public, entrepreneurs, and relevant government agencies; and 3) to propose policy guidelines to enhance the role of the Chong Mek customs checkpoint in border economic development. The research employs a qualitative research methodology through in-depth interviews with three groups of stakeholders in the area: government officials, entrepreneurs, and community leaders. The analysis is based on the frameworks of neoliberalism, international trade theory, border trade concepts, and the Third Space theory. The findings indicate that the Chong Mek customs checkpoint plays a role more as a regulatory and facilitating mechanism than as a policy-driven economic development mechanism. The local economy is sluggish after 2024, and Laos' ASEAN chairmanship did not significantly stimulate the local economy. The main problems stem from a centralized administrative structure, political patronage, and policy discontinuity. Analysis through the Third Space framework suggests that sustainable development requires the integration of economic, social, and cultural dimensions, while allowing community voices to play a role in the policy-making process.

Keywords: Border Trade, Chong Mek Customs Checkpoint, Border Economic Development, Third Space

1. บทนำ

รัฐไทยตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ใจกลางภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นสะพานเชื่อมระหว่างมหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิก ทำให้สามารถเข้าถึงตลาดทั้งในท้องถิ่นและตลาดโลกได้อย่างรวดเร็ว จุดยืนที่โดดเด่นนี้ส่งผลให้รัฐไทยกลายเป็นประตูทางการค้าระหว่างประเทศด้วยกรอบการเปิดเสรีทางการค้า นโยบายการค้าที่ก้าวหน้าและข้อตกลงการค้าเสรีจำนวนมากทำให้การค้าชายแดนเป็นหนึ่งในกลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ (Preecharush, 2021) กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ (2563) ให้นิยามการค้าชายแดนว่าเป็นการค้าของประชาชนที่มีภูมิลำเนาในจังหวัดที่มีพรมแดนติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านโดยแลกเปลี่ยนสินค้าผ่านจุดผ่านแดนต่าง ๆ

ด่านศุลกากรช่องเม็กตั้งอยู่ในเขตอำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ห่างจากตัวจังหวัดราว 90 กิโลเมตร เป็นจุดผ่านแดนถาวรระหว่างประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว) และเป็นจุดผ่านแดนจุดเดียวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่สามารถเดินทางไปสปป. ลาว โดยทางผืนแผ่นดินทั้งยังเชื่อมกับเมืองปากเซในอีก 38 กิโลเมตร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทางหลวงสายเอเชีย (สารสนเทศท้องถิ่นอีสาน, 2558) จากข้อมูลสรุปภาวะการค้าชายแดนจังหวัดอุบลราชธานีโดยศูนย์ข้อมูลเศรษฐกิจการค้าจังหวัดอุบลราชธานี (2567) พบว่ามูลค่าการค้ารวมผ่านด่านช่องเม็กมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จาก 17,836.83 ล้านบาทในปี 2559 เพิ่มขึ้นเป็น 38,547.64 ล้านบาทในปี 2567 โดยสินค้าส่งออกหลักจากไทยไปลาว ได้แก่ น้ำมันเชื้อเพลิง สินค้าอุปโภคบริโภค สินค้าเพื่อการเกษตรและวัสดุก่อสร้าง ส่วนสินค้านำเข้าหลักจากลาวมาไทย ได้แก่ มันสำปะหลังเส้นและผลิตผลทางการเกษตร (ประชาชาติธุรกิจ, 2565) อย่างไรก็ตาม ตัวเลขมูลค่าการค้าที่สูงขึ้นไม่ได้สะท้อนถึงคุณภาพชีวิตและรายได้ที่เพิ่มขึ้นของผู้ประกอบการรายย่อยและชุมชนโดยรอบด่านเสมอไป

จังหวัดอุบลราชธานีมีพื้นที่ชายแดนติดกับสามแขวงของสปป.ลาว ได้แก่ แขวงสะหวันนะเขต แขวงสาละวันและแขวงจำปาสัก ประชาชนทั้งสองฝั่งจึงมีปฏิสัมพันธ์กันมาในฐานะวัฒนธรรมร่วมลุ่มน้ำโขง ตลาดชุมชนท้องถิ่นชายแดนบริเวณด่านช่องเม็กสะท้อนวัฒนธรรมของคนสองฝั่งโขงและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

ท้องถิ่น (กนกกาญจน์ เมืองแก้ว และสุภาค์พรรณ ตั้งตรงไพโรจน์, 2564) ในปี พ.ศ. 2567 ที่สปป. ลาว ดำรงตำแหน่งประธานอาเซียน ลาวมีบทบาทสำคัญในการผลักดันความเชื่อมโยงตามกรอบแผนแม่บทความเชื่อมโยงอาเซียน 2025 (Master Plan on ASEAN Connectivity 2025: MPAC 2025) โดยเฉพาะการพัฒนาระบบอำนวยความสะดวกทางการค้าลดอุปสรรคในการผ่านแดนและพัฒนาระบบดิจิทัลร่วมกัน ด่านช่องเม็กจึงกลายเป็นพื้นที่สำคัญในการสังเกตการณ์ผลของนโยบายระดับภูมิภาคที่ส่งผลต่อชุมชนชายแดน ขณะเดียวกัน ผู้นำสองประเทศต่างย้ำความมุ่งมั่นที่จะบรรลุเป้าหมายการค้าทวิภาคีที่ 11,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐภายในปี 2570 (กระทรวงการต่างประเทศ, 2568)

อย่างไรก็ตาม ช่องว่างระหว่างเจตนารมณ์ระดับนโยบายกับความเป็นจริงในพื้นที่ยังเป็นประเด็นที่ต้องการการศึกษาเชิงลึก ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าแม้ภายใต้กรอบความร่วมมืออาเซียนจะมีการผลักดันนโยบายความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจและอำนวยความสะดวกทางการค้าจะมีความก้าวหน้าแต่การเปลี่ยนแปลงสู่การปฏิบัติจริงในระดับพื้นที่ยังคงต้องการการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากชายแดนมีความแตกต่างทั้งในด้านเชิงโครงสร้างอำนาจ นโยบายและทุนสร้างสังคม การบริหารจัดการจึงแตกต่างออกไป ขณะเดียวกันแม้มีงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับการค้าชายแดนแต่ส่วนใหญ่ยังคงมุ่งเน้นการวิเคราะห์ศักยภาพทางเศรษฐกิจแต่ยังไม่ได้กล่าวถึงว่าประชาชน ผู้ประกอบการและหน่วยงานในพื้นที่ได้รับผลกระทบหรือประโยชน์จากนโยบายดังกล่าวอย่างไรโดยเฉพาะการเป็นประธานอาเซียนของ สปป. ลาว ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาบทบาทของด่านช่องเม็กต่อการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นที่ชายแดน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบายและแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชายแดนต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลต่อบทบาทของด่านช่องเม็กในการพัฒนาเศรษฐกิจและการค้าชายแดนภายหลังจากการที่สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวอยู่ในวาระตำแหน่งประธานอาเซียน

2.2 เพื่อศึกษามุมมองของประชาชน ผู้ประกอบการและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องต่อบทบาทของด่านช่องเม็กในการพัฒนาเศรษฐกิจและการค้าชายแดนจังหวัดอุบลราชธานี

2.3 เพื่อเสนอแนวทางเชิงนโยบายในการยกระดับบทบาทของด่านศุลกากรช่องเม็กต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดน

3. การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยครั้งนี้ใช้กรอบแนวคิดหลัก 4 ประการ ดังนี้

3.1 แนวคิดเสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) ที่อธิบายบทบาทของรัฐในการเอื้ออำนวยให้ตลาดดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง ในบริบทของด่านช่องเม็กแนวคิดนี้ช่วยอธิบายบทบาทของรัฐในการกำกับดูแลการค้าชายแดนผ่านกลไกอำนวยความสะดวกทางการค้าของอาเซียน (Brown, 2015)

3.2 ทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศ (International Trade Theory) ครอบคลุมตั้งแต่ทฤษฎีความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบของ David Ricardo ที่อธิบายว่าประเทศควรผลิตสินค้าที่ตนมีประสิทธิภาพสูงสุดโดยเปรียบเทียบ และทฤษฎี Heckscher-Ohlin ที่ชี้ว่าการค้าเกิดจากความแตกต่างด้านปัจจัยการผลิตซึ่งช่วยอธิบายรูปแบบสินค้าในการค้าระหว่างไทยกับสปป. ลาว เมื่อสปป. ลาวเริ่มพัฒนาอุตสาหกรรมแปรรูปมันสำปะหลังโครงสร้างความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบจึงเปลี่ยนแปลงตาม (ณัฐวุฒิ สุคนธบารมี, 2558)

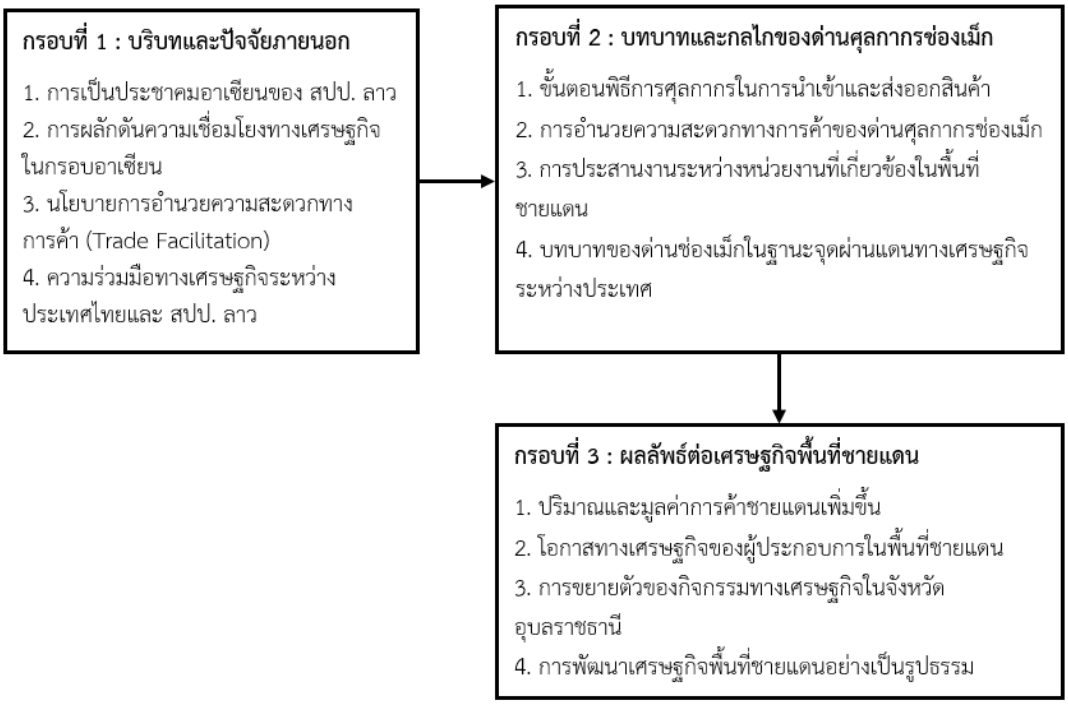
3.3 แนวคิดการค้าชายแดน (Border Trade Concept) อธิบายลักษณะพิเศษของการค้าในพื้นที่รอยต่อระหว่างรัฐชาติ ซึ่งมีทั้งการค้าทางการและการค้าไม่เป็นทางการสะท้อนให้เห็นว่าชายแดนเป็นพื้นที่ที่รัฐ

ทุนและชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อน (เยาวลักษณ์ ชาวบ้านโพธิ์ และคณะ, 2568) การค้าชายแดนสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ตั้งแต่การค้าของชาวบ้านที่ไม่เกิน 20,000 บาท จนถึงการค้าระดับบริษัทนำเข้า-ส่งออกที่ต้องผ่านพิธีการศุลกากรครบถ้วน (ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2563)

3.4 ทฤษฎีพื้นที่ที่สาม (Third Space Theory) ของ Wisaijorn (2022, 2025) มองชายแดนในฐานะขอบเขตผสมผสาน (hybrid zone) ที่ความแตกต่างแบบดั้งเดิม เช่น ภายใน/ภายนอก ท้องถิ่น/โลก ถูกทำให้มัวและถูกตีความใหม่ โดยเสนอให้หลุดพ้นจากกับดักทางอาณาเขต (territorial trap) ที่ผูกขาดการมองชายแดนแบบรัฐเป็นศูนย์กลางและกับดักทางเวลา (temporal trap) ที่ผูกขาดการตีความประวัติศาสตร์ โดยต้องนำเสียงของผู้คน (voices of people) กลับเข้ามาในการออกแบบนโยบาย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสำคัญได้แก่ งานของ ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2563) ที่พบว่าการค้าชายแดนไม่ได้นำสู่การเสริมอำนาจชุมชนโดยอัตโนมัติ กนกกาญจน์ เมืองแก้ว และคณะ (2564) ที่ระบุว่าวัฒนธรรมร่วมคนสองฝั่งโขงเป็นรากฐานสำคัญของการค้าและการพัฒนาท้องถิ่นและงานของ Wisaijorn (2023) ที่ชี้ให้เห็นโอกาสทางเศรษฐกิจของจังหวัดอุบลราชธานีในฐานะศูนย์กลางการค้าชายแดนกับสปป.ลาวและกัมพูชาหลังโควิด-19 นอกจากนี้ สุนันทา เจริญปัญญายิ่ง และธนวัฒน์ เดชปรอท (2561) ที่ศึกษาศักยภาพการค้าและการขนส่งชายแดนด้านจังหวัดอุบลราชธานีพบว่าเส้นทางอุบลราชธานี-โฮจิมินห์ผ่านด่านช่องเม็กเป็นเส้นทางที่ควรได้รับการส่งเสริมพัฒนา สอดคล้องกับแนวคิดเส้นทางคู่ขนานระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก (PARA EWEC) ของหอการค้าจังหวัดอุบลราชธานี ที่เสนอให้จังหวัดอุบลราชธานีเป็นประตูสู่กลุ่มประเทศอินโดจีนตอนกลางและตอนใต้ (สถานกงสุลใหญ่ ณ แขวงสะหวันนะเขต, 2562) ช่องว่างขององค์ความรู้ที่งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการเติมเต็มคือการศึกษาว่าบริบทการเป็นประธานอาเซียนของสปป. ลาวในปี 2567 ส่งผลต่อบทบาทของด่านช่องเม็กและเศรษฐกิจชุมชนชายแดนอย่างไร ซึ่งยังขาดการศึกษาเชิงประจักษ์ในระดับพื้นที่

4. กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภาพ 1 : กรอบแนวคิดการวิจัย

จากแผนภาพข้างต้น กรอบแนวคิดการวิจัยนี้มุ่งอธิบายบทบาทของด่านศุลกากรช่องเม็กต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนจังหวัดอุบลราชธานีภายหลังการดำรงตำแหน่งประธานอาเซียนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 3 มิติสำคัญ ได้แก่ บริบทและปัจจัยนำเข้า บทบาทและกลไกการดำเนินงานของด่านศุลกากร และผลลัพธ์หรือผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อพื้นที่ชายแดน เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างนโยบายระดับภูมิภาค การดำเนินงานในพื้นที่ และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 กรอบที่ 1 บริบทและปัจจัยนำเข้า (Context/Input)

วิเคราะห์บริบทโดยใช้มุมมองจากชายแดนเข้าสู่ส่วนกลาง ประกอบด้วย 1) การเป็นประธานอาเซียนของ สปป.ลาว โดยศึกษาผลต่อความเป็นจริงในการใช้ชีวิต (lived reality) ของผู้คนในพื้นที่ (Wisaijorn, 2022) 2) การผลักดันความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจในกรอบอาเซียน โดยเฉพาะการเชื่อมโยงโครงสร้างพื้นฐานและการค้า วิเคราะห์ว่าผู้คนในพื้นที่ปฏิเสธหรือเรียกร้องนโยบายเหล่านี้อย่างไร 3) นโยบายการอำนวยความสะดวกทางการค้า (trade facilitation) โดยศึกษาช่องว่างระหว่างนโยบายกับการปฏิบัติ และ 4) ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ไทย-ลาว โดยวิเคราะห์ว่าความร่วมมือในระดับพื้นที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระดับชาติอย่างไร

4.2 กรอบที่ 2 บทบาทและกลไกของด่านศุลกากร (Process/Mechanism)

วิเคราะห์ว่าด่านช่องเม็กทำงานในฐานะ Third Space อย่างไร ประกอบด้วย 1) ขั้นตอนพิธีการศุลกากร ในการนำเข้าและส่งออกสินค้า โดยวิเคราะห์ว่าการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน (everyday practices) ของผู้ค้า ทำลายความคงที่ของกฎระเบียบอย่างไร 2) การอำนวยความสะดวกทางการค้า โดยวิเคราะห์ว่าด่านทำงานเป็นสถาบัน (institution) ที่มีมิติทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างไร 3) การประสานงานระหว่างหน่วยงานในพื้นที่ โดยศึกษาว่าหน่วยงานท้องถิ่นมีบทบาทในนำเสียงของผู้คนกลับเข้ามา (bringing voices back) หรือไม่ (Wisaijorn, 2022) และ 4) บทบาทของด่านในฐานะจุดผ่านแดนทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ โดยมองด่านเป็นพื้นที่ผสมผสาน (hybrid realm) ที่เชื่อมโยงมากกว่าแบ่งแยก

4.3 กรอบที่ 3 ผลลัพธ์และผลกระทบที่พื้นที่ชายแดน (Outcome/Impact)

วิเคราะห์ผลลัพธ์โดยเน้นมิติมนุษย์ ประกอบด้วย 1) ปริมาณและมูลค่าการค้าชายแดนเพิ่มขึ้นส่งผลต่อชีวิตของคนในพื้นที่อย่างไร โดยวิเคราะห์ทั้งการค้าอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการเพราะทั้งสองประเภทมีความสำคัญต่อความเป็นจริงในการใช้ชีวิตของผู้คนในพื้นที่ 2) โอกาสทางเศรษฐกิจของผู้ประกอบการ โดยศึกษาว่าผู้ประกอบการท้องถิ่นใช้ลักษณะของ Third Space กระจายผลประโยชน์ไปยังท้องถิ่นและสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจอย่างไร 3) การขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในจังหวัดอุบลราชธานี โดยวิเคราะห์จากชายแดนสู่ส่วนกลางว่าพลวัตของด่านส่งผลเศรษฐกิจระดับจังหวัดและภูมิภาคอย่างไร และ 4) การพัฒนาเศรษฐกิจพื้นที่ชายแดนอย่างเป็นรูปธรรม โดยวิเคราะห์ว่าการพัฒนาคำนึงถึงเสียงของผู้คนหรือทำงานเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นนำตาม Wisaijorn (2022)

กรอบแนวคิดนี้ใช้มุมมองแบบเหวี่ยงหนีศูนย์กลางที่ศึกษาจากชายแดนสู่ส่วนกลาง มองชายแดนเป็น Third Space ที่มีพลวัตของตนเองนำเสียงของผู้คนกลับเข้ามา โดยเน้นมิติมนุษย์และวิเคราะห์การเจรจาต่อรองระหว่างรัฐกับท้องถิ่น กรอบนี้ช่วยให้เข้าใจบทบาทของด่านช่องเม็กต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนได้อย่างครอบคลุม โดยไม่ตกอยู่ในกับดักทางอาณาเขตที่มองชายแดนเป็นเพียงเส้นแบ่งเขตหรือพื้นที่ชายขอบ

5. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) เป็นเครื่องมือหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามแนวทางที่ รัตนะ บัวสนธ์ (2552) และ

เทียนฉาย กีระนันท์ (2545) กำหนดไว้สำหรับการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมที่ซับซ้อน โดยกำหนดช่วงเวลาวิจัยตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ.2568 ถึงวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2569 พื้นที่วิจัยคือด่านศุลกากรช่องเม็ก ตำบลช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานีและชุมชนโดยรอบได้แก่ บ้านช่องเม็ก หมู่ที่ 13 บ้านด่านเม่น หมู่ที่ 10 และบ้านหินสูง หมู่ที่ 5 ซึ่งเป็นชุมชนหลักที่มีบทบาทสำคัญต่อกิจกรรมเศรษฐกิจการค้าในพื้นที่ชายแดน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ด่านศุลกากรช่องเม็ก เจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่ อบต.ช่องเม็ก เนื่องจากหน่วยงานในกลุ่มนี้มีบทบาทกำกับดูแลพื้นที่ชายแดนโดยตรงและยังเป็นหน่วยงานเจ้าของข้อมูลทางการค้าและสถิติที่เกี่ยวกับด่านศุลกากรช่องเม็กซึ่งเป็นผู้นำเข้า-ส่งออก ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของปริมาณการค้าจริงทำให้ทราบผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น สามารถให้ข้อมูลเชิงนโยบายและภาพรวมเศรษฐกิจชายแดนของจังหวัดและให้ข้อมูลด้านนโยบายเชื่อมโยงกับบริบทอาเซียนได้โดยเฉพาะผลของการที่ลาวเป็นประธานอาเซียนต่อการอำนวยความสะดวกทางการค้า จำนวนผู้ให้ข้อมูล 6 คน 2) ผู้ประกอบการและแม่ค้าในพื้นที่ ในกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการค้าชายแดนโดยตรงผู้ประกอบการนำเข้า-ส่งออกและบริษัทรับรู้ถึงความยาก-ง่ายของระบบด่าน ซึ่งกลุ่มนี้สามารถสะท้อนแนวโน้มเศรษฐกิจชายแดนได้อย่างชัดเจน ช่วยยืนยันบทบาทของด่านได้อย่างเป็นรูปธรรมเพราะเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายและระบบด่านมากที่สุด และแสดงให้เห็นถึงผลกระทบต่อธุรกิจรายย่อยและบริการในชุมชน จำนวนผู้ให้ข้อมูล 13 คน และ 3) ผู้นำชุมชน ประชาชนและประชาชนชาวลาวที่เดินทางข้ามแดนเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเติบโตของการค้าชายแดน สามารถให้ข้อมูลด้านคุณภาพชีวิตของชุมชนหลังการค้าคึกคักหรือชะลอตัว ผู้นำหมู่บ้านมีความรู้ด้านสภาพชุมชนโดยรวมทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นกลางและเป็นชัดเจนมากขึ้น ชาวบ้านสามารถสะท้อนประสบการณ์จริงในชีวิตประจำวันได้ จำนวนผู้ให้ข้อมูล 18 คน การเลือกผู้ให้ข้อมูลใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยคัดเลือกจากผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดน รวมถึงประชาชนในพื้นที่ชายแดนที่มีประสบการณ์หรือได้รับผลกระทบจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจชายแดนเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนในทุกมิติโดยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแนวคำถามสัมภาษณ์เชิงลึกที่ครอบคลุมประเด็นบทบาทของด่าน ปัญหาอุปสรรคและมุมมองต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดน ผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (content validity) โดยผู้ทรงคุณวุฒิ การวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการโดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ร่วมกับการตรวจสอบสามเส้า (triangulation) ทั้งด้านแหล่งข้อมูล วิธีการและทฤษฎี เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและความสมบูรณ์ของผลการศึกษา การวิจัยยึดหลักจริยธรรมการวิจัยโดยแจ้งวัตถุประสงค์และได้รับความยินยอมจากผู้ให้สัมภาษณ์ก่อนทุกครั้งรวมถึงคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลอย่างเคร่งครัด

6. ผลการวิจัย

6.1 ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลต่อบทบาทของด่านช่องเม็ก

ด่านศุลกากรช่องเม็กทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ควบคุมและผู้อำนวยความสะดวกทางการค้าพร้อมกันโดยมีบทบาทหลัก 3 ประการ ได้แก่ การควบคุมการนำเข้า-ส่งออก การจัดเก็บภาษีอากรและการป้องกันการลักลอบ ด่านดำเนินการภายใต้กรอบอาเซียน เช่น Form D ระบบศุลกากรอิเล็กทรอนิกส์และการตรวจสอบด้วย X-ray ซึ่งพันธกิจหลักของหน่วยงานยังคงเน้นความมั่นคงและการปฏิบัติตามกฎหมายมากกว่าการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นที่ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างภารกิจควบคุมและภารกิจพัฒนา โครงสร้างการค้าชายแดนช่องเม็กกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ สปป. ลาวเปลี่ยนผ่านจากการส่งออกวัตถุดิบ เช่น มันสำปะหลังดิบไปสู่การส่งออกสินค้าแปรรูปมูลค่าเพิ่ม ส่งผลให้ปริมาณการนำเข้ามันสำปะหลังดิบของไทยลดลงประมาณร้อยละ 20 ขณะเดียวกัน การส่งออกน้ำมันเชื้อเพลิงของไทยไปลาวแทบหยุดชะงักเนื่องจากสปป. ลาวพัฒนา

โครงสร้างพื้นฐานด้านพลังงานเองและเผชิญการแข่งขันจากเวียดนามในทางตรงกันข้ามสินค้าเกษตรมูลค่าสูง เช่น กาแฟจากที่ราบสูงโบลาเวน กลับมีแนวโน้มได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นในตลาดไทย (Wisaijorn, 2023)

ด่านชายแดนอยู่ภายใต้การกำกับของหน่วยงานส่วนกลาง ได้แก่ กรมศุลกากร กระทรวงการคลังและหน่วยงานความมั่นคง ขณะที่พื้นที่หน้าด่านมีหน่วยงานกำกับดูแลหลายฝ่าย ทั้ง อบจ. อบต. เทศบาล แขวงทางหลวงและหน่วยงานความมั่นคง ก่อให้เกิดภาวะความรับผิดชอบทับซ้อน (overlapping responsibility) และไม่มีเจ้าภาพหลักที่ชัดเจน ความขัดแย้งเชิงโครงสร้างนี้สะท้อนสิ่งที่ Wisaijorn (2017) เรียกว่ากับดักเส้นเขตแดน (territorial trap) งบประมาณขององค์การบริหารส่วนตำบลช่องเม็กมีประมาณ 44 ล้านบาทต่อปี แต่เป็นงบพัฒนาจริงเพียงประมาณ 3 ล้านบาท ที่เหลือเป็นค่าใช้จ่ายประจำข้อจำกัดนี้เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ไม่ได้รับการแก้ไขจากการเป็นประธานอาเซียนของสปป. ลาว นอกจากนี้ ระบบการเมืองท้องถิ่นยังแสดงให้เห็นโครงสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์ (patron-client system) ที่ฝ่ายบริหารท้องถิ่นบางส่วนไม่เข้มงวดกับผู้ค้าบางกลุ่มเนื่องจากเกรงกระทบฐานเสียงทางการเมืองส่งผลให้การบังคับใช้กฎหมายไม่เสมอภาคและโครงการพัฒนาหลายโครงการยุติลงเมื่อมีการเปลี่ยนผู้บริหารท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นถนนคนเดิน โครงการเมืองเรืองแสง หรือแผนพัฒนาแลนด์มาร์คต่าง ๆ

6.2 มุมมองของผู้ประกอบการและชุมชนในพื้นที่ชายแดน

ภายหลังสถานการณ์โควิด-19 เศรษฐกิจในพื้นที่ด่านช่องเม็กยังไม่ฟื้นตัวอย่างชัดเจนรายได้ของผู้ประกอบการและแม่ค้าลดลงอย่างเห็นได้ชัด ผู้ประกอบการรายหนึ่งสะท้อนว่า “หลังจากปี 2567 เป็นต้นมารายได้จากการให้บริการลดลงอย่างเห็นได้ชัดเศรษฐกิจในพื้นที่ด่านช่องเม็กค่อนข้างซบเซา รายได้หายากบางวันแค่ 100 บาทก็ยังลำบาก” จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการทุกรายไม่มีใครระบุว่าการเป็นประธานอาเซียนของลาวมีส่วนช่วยบรรเทาปัญหาเศรษฐกิจในพื้นที่ พื้นที่บ้านช่องเม็กมีลักษณะเป็นชุมชนพาณิชย์ที่พึ่งพิงการค้าชายแดนแทบทั้งหมด โดยกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่ตำบลช่องเม็กเป็นภูเขาดินร่วนปนทรายไม่อุ้มน้ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงปลูกมันสำปะหลังและยางพาราเป็นหลักทำให้รายได้ไม่ต่อเนื่องและผู้ที่ไม่มีที่ทำกินต้องเข้ามาประกอบอาชีพค้าขายหน้าด่าน ลักษณะชุมชนที่มีประชากรจากหลายพื้นที่มารวมกันนี้ส่งผลให้ทุนทางสังคมของชุมชนอยู่ในระดับต่ำ ซึ่ง Putnam (2000) ชี้ว่าทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนและเศรษฐกิจท้องถิ่นซึ่งเป็นอาณาบริเวณผสมผสานที่อัตลักษณ์และวัฒนธรรมถูกตีความใหม่อยู่ตลอดเวลา

ด่านช่องเม็กยังมีบทบาทในฐานะประตูบริการสาธารณสุขข้ามพรมแดนที่ประชาชนชาวลาวเดินทางข้ามมาใช้บริการโรงพยาบาล คลินิกและร้านยาฝั่งไทย เนื่องจากมีความเชื่อมั่นในมาตรฐานการรักษาและความรวดเร็วของบริการปรากฏการณ์นี้สะท้อนแนวคิดพื้นที่ที่สามของ Wisaijorn (2025) ที่มองชายแดนไม่ใช่เส้นแบ่งที่ตายตัวแต่เป็นพื้นที่ที่ผู้คนสร้างความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างสองฝั่งอย่างมีชีวิต

6.3 ผลการวิเคราะห์นโยบายอาเซียนกับความเป็นจริงในพื้นที่

แม้ว่า สปป. ลาว ในฐานะประธานอาเซียนปี 2567 จะผลักดันการพัฒนาความเชื่อมโยงตามกรอบ MPAC 2025 และผู้นำสองประเทศตั้งเป้าหมายการค้าทวิภาคีที่ 11,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐภายในปี 2570 แต่ผลกระทบในระดับชุมชนชายแดนยังไม่เป็นที่ปรากฏชัดเจน สำนักงานเลขาธิการอาเซียน (2568) ระบุว่าความยุ่งยากในการประสานงานระหว่างหน่วยงานคือปัญหาหลักของการพัฒนาในพื้นที่ชายแดนซึ่งสอดคล้องกับผลการสัมภาษณ์ที่พบว่าการประสานงานระหว่างหน่วยงานในพื้นที่ยังคงดำเนินในลักษณะเดิมไม่มีกลไกใหม่ที่เกิดจากการผลักดันของสปป. ลาวในฐานะประธานอาเซียนอย่างเห็นได้ชัด ขณะเดียวกัน พื้นที่ด่านช่องเม็กยังมีโอกาสสำหรับการพัฒนาในอนาคต ได้แก่ 1) ศักยภาพสินค้าเกษตรมูลค่าสูงโดยเฉพาะกาแฟโบลาเวนและสินค้า GI จากสปป.ลาว ซึ่ง Wisaijorn (2023) ระบุว่าได้รับความนิยมจากผู้บริโภคไทยอย่างต่อเนื่อง 2) เส้นทางโลจิสติกส์อุบลราชธานี-โฮจิมินห์ตามที่สถาบันการขนส่งจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (2561) เสนอ ซึ่งจะ

ยกระดับจังหวัดอุบลราชธานีเป็นประตูสู่อินโดจีนตอนกลางและตอนใต้ 3) วัฒนธรรมร่วมของคนสองฝั่งโขงที่เป็นทุนทางสังคมอันมีคุณค่าเอื้อต่อความร่วมมือทั้งในระดับเจ้าหน้าที่และระดับประชาชน และ 4) ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพข้ามพรมแดน (medical tourism) จากการที่ชาวลาวนิยมมาใช้บริการสุขภาพฝั่งไทย ปัญหาทั้ง 5 ประการที่ระบุในตาราง 1 ล้วนเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ดำรงอยู่ก่อนที่ สปป.ลาว จะดำรงตำแหน่งประธานอาเซียน และการเป็นประธานอาเซียนของ สปป.ลาว ในปี พ.ศ. 2567 ก็ไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาเหล่านี้อย่างเป็นรูปธรรม สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างสำคัญระหว่างนโยบายระดับภูมิภาคกับความเป็นจริงในพื้นที่ชายแดน กล่าวคือ มีช่องว่างระหว่างสิ่งที่รัฐบาลในระดับนโยบายคาดหวังกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในระดับชุมชน ซึ่งเป็นปัญหาที่ต้องการการแก้ไขเชิงโครงสร้างในระยะยาว มิใช่การแก้ปัญหาระยะสั้นผ่านการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งผู้นำในเวทีระหว่างประเทศ

6.4 มิติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ในมิติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานบริเวณชายแดนสะท้อนลักษณะของความสัมพันธ์ระดับปฏิบัติการ(operational relations) ระหว่างไทยและสปป. ลาว ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เพียงกรอบนโยบายจากส่วนกลาง แต่เกิดขึ้นผ่านการประสานงานของเจ้าหน้าที่ชายแดนในชีวิตประจำวัน ทั้งการแลกเปลี่ยนข้อมูล การประชุมร่วมและการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการเดินทางข้ามแดน ความสัมพันธ์ดังกล่าวช่วยลดความตึงเครียดทางปฏิบัติและเอื้อต่อเสถียรภาพของพื้นที่ชายแดน แม้ว่าทั้งสองประเทศจะมีระบบกฎหมายและกลไกบริหารรัฐที่แตกต่างกันก็ตาม นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์ยังพบว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาชนและเจ้าหน้าที่ชายแดนมีลักษณะยืดหยุ่นมากกว่าการบังคับใช้กฎระเบียบอย่างเคร่งครัด โดยผู้คนในพื้นที่มีการปรับใช้หรือเลือกปฏิบัติตามนโยบายรัฐตามบริบทและความเหมาะสม ซึ่งสะท้อนแนวคิดพื้นที่ที่สามของ Wisaijorn (2025) ที่มองว่าพื้นที่ชายแดนเป็นพื้นที่ของการต่อรองและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน มากกว่าจะเป็นพื้นที่ที่รัฐสามารถควบคุมได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้ ความร่วมมือในระดับพื้นที่ดังกล่าวยังสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน(cross-border relations) ที่ขับเคลื่อนด้วยความใกล้ชิดทางวัฒนธรรม เครือญาติและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน มากกว่าปัจจัยทางการเมืองระหว่างประเทศในระดับมหภาค

ตาราง 1 สรุปผลการวิจัยตามประเด็นหลัก

ประเด็นหลัก	รายละเอียด
บทบาทของด่านช่องเม็ก	ทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมและอำนวยความสะดวกทางการค้าไม่ใช่เป็นผู้กำหนดนโยบายเศรษฐกิจ มีภารกิจหลัก 3 ประการ ควบคุมการนำเข้า-ส่งออก จัดเก็บภาษีอากรและป้องกันการลักลอบ
พลวัตการค้าชายแดน	สปป.ลาว เปลี่ยนจากการส่งออกวัตถุดิบสู่สินค้ามูลค่าเพิ่ม มันสำปะหลังลดลงร้อยละ20 น้ำมันเชื้อเพลิงแทบหยุดส่งออกแต่กาแฟโบลาเวนมีความต้องการเพิ่มขึ้น
สภาพเศรษฐกิจชุมชน	หลังโควิด-19 เศรษฐกิจซบเซารายได้แม่ค้าลดลงเหลือบางวัน 100/วัน ด่านช่องเม็กทำหน้าที่เป็นประตูบริการสาธารณสุขเพิ่มเติมจากการค้า
ปัญหาเชิงโครงสร้าง	1) โครงสร้างรวมศูนย์เน้นควบคุม 2) อำนาจท้องถิ่นกระจัดกระจายขาดเจ้าภาพ 3) ระบบอุปถัมภ์ 4) นโยบายไม่ต่อเนื่อง 5) ทุนทางสังคมต่ำ
ผลของการเป็นประธานอาเซียน	ไม่พบผลกระทบเชิงบวกที่ชัดเจนต่อเศรษฐกิจชายแดนช่องเม็กมีช่องว่างระหว่างนโยบายระดับภูมิภาคกับความเป็นจริงในพื้นที่

จากตาราง 1 แสดงให้เห็นว่าปัญหาหลักของด่านช่องเม็กมีทั้งมิติโครงสร้างอำนาจรัฐ มิติเศรษฐกิจ ชุมชนและมิติความสัมพันธ์กับนโยบายระดับภูมิภาค โดยปัญหาทั้ง 5 ประการที่ระบุในตารางล้วนเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ดำรงอยู่ก่อนที่ สปป. ลาวจะเป็นประธานอาเซียนและการเป็นประธานอาเซียนของ สปป. ลาว ในปี 2567 ก็ไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาเหล่านี้อย่างเป็นรูปธรรม สะท้อนช่องว่างระหว่างนโยบายระดับภูมิภาคกับความเป็นจริงในพื้นที่ชายแดน

ตาราง 2 สรุปภาวะการค้าชายแดนจังหวัดอุบลราชธานี ปี 2559-2568 (ล้านบาท)

ปี	ส่งออก	นำเข้า	ดุลการค้า	การค้ารวม	เปลี่ยนแปลง	เปอร์เซ็นต์ (%)
2559	13,667.77	4,169.06	9,498.71	17,836.83	+430.09	2.47
2560	12,047.35	5,452.16	6,595.19	17,499.51	(337.32)	(1.89)
2561	12,916.00	4,805.42	8,110.58	17,721.42	+221.91	1.27
2562	11,998.80	6,240.64	5,758.15	18,239.45	+518.03	2.92
2563	11,976.40	10,938.14	1,038.26	22,914.54	+4,675.09	25.63
2564	13,237.52	12,076.42	1,161.10	25,313.94	+2,399.40	10.47
2565	15,662.88	15,192.36	533.52	30,792.24	+5,478.30	21.64
2566	19,106.76	14,484.78	4,620.98	33,592.54	+2,800.30	9.09
2567	21,035.93	17,511.72	3,524.22	38,547.64	+4,955.11	14.75
2568*	17,502.17	16,806.43	695.74	34,308.60	-	-

ที่มา: ศูนย์ข้อมูลเศรษฐกิจการค้าจังหวัดอุบลราชธานี (2567), * หมายถึง ข้อมูลตั้งแต่มกราคม 2568 – ตุลาคม 2568

จากตาราง 2 มูลค่าการค้าชายแดนของจังหวัดอุบลราชธานีสะท้อนบทบาทของด่านศุลกากรช่องเม็กในฐานะด่านการค้าชายแดนหลักของจังหวัด โดยมูลค่าการค้ารวมเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจาก 17,836.83 ล้านบาทในปี 2559 เป็น 38,547.64 ล้านบาทในปี 2567 อันเป็นผลจากความต่อเนื่องและประสิทธิภาพของการดำเนินงานของด่านโดยตรง อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาข้อมูลปี 2568 (มกราคม – ตุลาคม) ที่มีมูลค่า 34,308.60 ล้านบาท ซึ่งชะลอตัวเมื่อเทียบกับระยะเดียวกันของปีก่อนสะท้อนให้เห็นถึงความท้าทายทางเศรษฐกิจที่ชุมชนชายแดนกำลังเผชิญอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองของผู้ให้สัมภาษณ์ที่สะท้อนสภาวะเศรษฐกิจซบเซาในพื้นที่

7. การอภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าด่านศุลกากรช่องเม็กดำเนินการในลักษณะอาณาบริเวณแบบผสมผสานตามแนวคิดพื้นที่ที่สามของ Wisaijorn (2025) ที่อิงจาก Bhabha (1989) และ Nail (2016) รูปธรรมของพื้นที่ที่สามปรากฏในหลายมิติ ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมข้ามพรมแดนระหว่างคนอีสานและคนลาว การค้าที่ผสมผสานระหว่างทางการและไม่เป็นทางการและตลาดชุมชนที่เป็นทั้งพื้นที่เศรษฐกิจและพื้นที่ทางวัฒนธรรม สอดคล้องกับ กนกกาญจน์ เมืองแก้ว และสุภาค์พรรณ ตั้งตรงไพโรจน์ (2564) ที่พบว่าวัฒนธรรมร่วมของคนสองฝั่งโขงเป็นรากฐานสำคัญของการค้าและการพัฒนาท้องถิ่น งานวิจัยชี้ให้เห็นช่องว่างระหว่างเจตนารมณ์ของ MPAC 2025 ที่มุ่งสร้างความเชื่อมโยงและลดอุปสรรคทางการค้ากับความเป็นจริงในพื้นที่ที่ยังมีความท้าทายหลายด้าน ความตึงเครียดนี้สะท้อนสิ่งที่เรียกว่ากับดักทางเวลา (temporal trap) กล่าวคือนโยบายระดับภูมิภาคมักถูกกำหนดโดยอิงกับจังหวะของส่วนกลางโดยไม่คำนึงถึงจังหวะการพัฒนาของชุมชนชายแดนนโยบายที่ประกาศในระดับสูงยังไม่แปลงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ชุมชนสัมผัสได้จริง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสินค้าเป็นผลจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจภายในของสปป. ลาว มิใช่ผลของการเป็นประธานอาเซียน

ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีเฮกเชอร์-โอห์ลิน (Heckscher-Ohlin Theory) ที่อธิบายว่าเมื่อโครงสร้างปัจจัยการผลิตเปลี่ยนรูปแบบการค้าก็ย่อมเปลี่ยนตามขณะที่ปัญหาโครงสร้างอำนาจ ได้แก่ ระบบรวมศูนย์ ระบบอุปถัมภ์และความไม่ต่อเนื่องของนโยบายล้วนเป็นปัญหาที่ดำรงอยู่ก่อนและยังคงดำรงอยู่ต่อไปโดยไม่ขึ้นกับตำแหน่งประธานอาเซียนของสปป.ลาว

ผลการวิจัยพบว่าแม้สปป.ลาว ในฐานะประธานอาเซียนปีพ.ศ. 2567 จะผลักดันประเด็นความเชื่อมโยงระดับภูมิภาคและอำนวยความสะดวกทางการค้าภายใต้กรอบ MPAC 2025 แต่ผู้ประกอบการและประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่ยังไม่รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างระหว่างนโยบายและผลลัพธ์ในพื้นที่ บทบาททางอาเซียนของสปป.ลาว มีความสำคัญในการกำหนดวาระและขับเคลื่อนความร่วมมือระหว่างภูมิภาคแต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อพื้นที่ชายแดนยังขึ้นอยู่กับกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในรดับประเทศและระดับพื้นที่ดังนั้นแม้ MPAC 2025 จะมุ่งลดภาษีทางการค้าเพิ่มเชื่อมโยงของภูมิภาคแต่บริบทเฉพาะของพื้นที่ยังคงปัจจัยทำให้ผลของนโยบายไม่สามารถส่งผ่านชายแดนไปสู่ชุมชนได้อย่างเต็มที่

ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับสิ่งที่ Martin Stuart-Fox (ม.ป.ป. อ้างถึงใน จิราภรณ์ วิญญรัตน์, 2553) อธิบายว่าลาวกำลังถูกดึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการถูกทำให้ภูมิภาคมีความเป็นหนึ่งเดียวกันและได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีในฐานะที่จะเป็นตัวกระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะด้านการค้าชายแดนซึ่งมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของทั้งสองประเทศ อย่างไรก็ตาม จากผลการวิจัยในพื้นที่พบว่าความคาดหวังเชิงนโยบายกับความเป็นจริงในระดับชุมชนยังห่างไกลกันมากสะท้อนถึงข้อจำกัดของการพัฒนาที่มุ่งเน้นตัวชี้วัดระดับมหภาคโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพชีวิตของประชาชนรายย่อยในพื้นที่ชายแดน ข้อค้นพบที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ลักษณะการค้าแบบผสมผสานระหว่างทางการและไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นในพื้นที่ด่านช่องเม็กนั้นไม่ควรถูกมองเป็นปัญหาที่ต้องกำจัดทิ้งหากแต่เป็นวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนชายแดนที่สะท้อนถึงการปรับตัวต่อโครงสร้างที่ไม่เอื้ออำนวยเมื่อกระบวนการอย่างเป็นทางการมีต้นทุนสูงหรือใช้เวลานานผู้ค้าท้องถิ่นย่อมหาช่องทางที่มีต้นทุนต่ำกว่าปรากฏการณ์นี้ไม่ใช่ความผิดศีลธรรมของปัจเจกบุคคลแต่เป็นการตอบสนองเชิงเหตุผลต่อโครงสร้างที่ไม่เอื้ออำนวย การแก้ปัญหาจึงต้องมุ่งที่การปรับปรุงโครงสร้างให้เอื้อต่อการค้าอย่างเป็นทางการมากกว่าการเพิ่มมาตรการบังคับใช้กฎหมายเพียงอย่างเดียว

ในมิติสังคมและวัฒนธรรม ผลการวิจัยยืนยันว่าด่านช่องเม็กมิได้ทำหน้าที่เพียงด้านการค้าหากแต่ยังมีบทบาทด้านการบริการสาธารณสุขและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมข้ามพรมแดน เรียกว่ามิติมนุษย์ (human dimension) ที่มักถูกละเลยในการวิเคราะห์ชายแดนแบบรัฐเป็นศูนย์กลางการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงต้องบูรณาการทุนทางวัฒนธรรมนี้เข้ากับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน เมื่อพิจารณานัยเชิงนโยบายผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาด่านช่องเม็กไม่ควรมุ่งเน้นเพียงการเพิ่มปริมาณการค้าหรือพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเท่านั้นหากแต่ต้องให้ความสำคัญกับการสร้างคุณค่าร่วม (shared value) ระหว่างรัฐ ภาคธุรกิจและชุมชน การเปิดพื้นที่ให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาตามแนวทางที่ Wisaijorn (2022) เสนอจะช่วยลดช่องว่างระหว่างนโยบายจากบนลงล่าง (top-down) กับความต้องการจากล่างขึ้นบน (bottom-up) รัฐจึงจำเป็นต้องนำข้อมูลจากระดับพื้นที่เพื่อไปประกอบการตัดสินใจในการกำหนดนโยบายชายแดนซึ่งควรเป็นกระบวนการแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐและผู้มีส่วนได้เสียไม่ใช่การตัดสินใจแบบบนลงล่างเพียงอย่างเดียว ดังนั้น การพัฒนาด่านศุลกากรช่องเม็กในอนาคตจึงไม่ควรมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพหรือการเพิ่มมูลค่าการค้าระหว่างประเทศเท่านั้น แต่ควรให้ความสำคัญกับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมควบคู่กันไป เนื่องจากทุนทางวัฒนธรรมและเครือข่ายความสัมพันธ์

ของประชาชนชายแดนถือเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาในระดับพื้นที่ การกำหนดนโยบายที่เปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนา จะช่วยลดช่องว่างระหว่างนโยบายจากส่วนกลางกับความต้องการของประชาชนในพื้นที่ และนำไปสู่การพัฒนาชายแดนที่มีความยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

8. สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่องบทบาทของด่านศุลกากรช่องเม็กชี้ให้เห็นว่า แม้ด่านดังกล่าวจะเป็นจุดผ่านแดนสำคัญที่มีมูลค่าการค้าเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีบทบาทหลักในการควบคุมและอำนวยความสะดวกทางการค้า แต่ในทางปฏิบัติกลับยังไม่สามารถทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะภายหลังจากที่สปป. ลาวดำรงตำแหน่งประธานอาเซียนในปี 2567 ซึ่งไม่ได้ส่งผลเชิงบวกต่อเศรษฐกิจในระดับพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญสาระสำคัญของปัญหาอยู่ที่ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างได้แก่ ระบบการบริหารแบบรวมศูนย์ ความซ้ำซ้อนของหน่วยงาน การขาดเอกภาพในการบริหาร ระบบอุปถัมภ์ทางการเมือง และความไม่ต่อเนื่องของนโยบาย ซึ่งส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างบทบาทเชิงควบคุมของรัฐกับบทบาทเชิงพัฒนาที่ควรจะเป็น นอกจากนี้ ยังพบช่องว่างระหว่างนโยบายระดับภูมิภาคกับความเป็นจริงในพื้นที่โดยนโยบายอาเซียนด้านการเชื่อมโยงและอำนวยความสะดวกทางการค้า ยังไม่สามารถแปลงเป็นผลลัพธ์ที่จับต้องได้ในชีวิตของประชาชนชายแดนในมิติทางเศรษฐกิจและสังคม พื้นที่ชายแดนช่องเม็กมีลักษณะเป็นพื้นที่ที่สาม (Third Space) ซึ่งเป็นพื้นที่ผสมผสานของเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตข้ามพรมแดน โดยมีทั้งการค้าอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงบทบาทด้านบริการสุขภาพข้ามแดน อย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจในพื้นที่ยังคงซบเซา รายได้ของผู้ประกอบการลดลง และผลประโยชน์จากการค้าไม่ได้กระจายสู่ชุมชนอย่างทั่วถึง ดังนั้น งานวิจัยเสนอว่าการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนควรมุ่งปรับโครงสร้างการบริหารให้มีเอกภาพ ลดความซ้ำซ้อนของหน่วยงานและสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการกำหนดนโยบาย ควบคู่กับการบูรณาการมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เพื่อให้การพัฒนาเกิดความยั่งยืนและตอบสนองต่อความเป็นจริงของพื้นที่มากกว่าการขับเคลื่อนจากนโยบายส่วนกลางเพียงอย่างเดียว

9. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

9.1 ศึกษาด่านอื่นเพื่อเปรียบเทียบว่ามีรูปแบบการบริหารหรือการพัฒนาอย่างไรที่ประสบความสำเร็จแล้วจึงนำมาปรับใช้กับพื้นที่ของด่านช่องเม็ก โดยเฉพาะด่านที่ได้รับผลประโยชน์จากนโยบายอาเซียนอย่างเป็นรูปธรรม

9.2 ศึกษาว่ากลไกใดที่ทำให้นโยบายระดับภูมิภาคสามารถแปลงเป็นประโยชน์สำหรับชุมชนได้จริง

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยเรื่องนี้สามารถดำเนินการจนสำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาและการสนับสนุนอย่างดียิ่งจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธนเชษฐ วิสัยจร อาจารย์ที่ปรึกษางานวิจัย ซึ่งได้ให้ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการตลอดจนแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขงานอย่างต่อเนื่อง และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เอกราช บุญเริง อาจารย์ผู้สอนรายวิชาระเบียบวิธีวิจัยเบื้องต้นทางรัฐประศาสนศาสตร์ ซึ่งได้ให้คำแนะนำตรวจสอบและชี้แนะข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่ตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของการดำเนินงานวิจัยจนกระทั่งแล้วเสร็จสมบูรณ์ คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ด่านศุลกากรช่องเม็ก นายกองค์การบริหารส่วนตำบลช่องเม็ก ผู้ใหญ่บ้านบ้านช่องเม็ก ผู้ใหญ่บ้านบ้านหินสูง ผู้ใหญ่บ้านบ้านด่านเม่น ตลอดจนผู้ประกอบการและประชาชนในพื้นที่ทุกท่าน ที่ได้กรุณาสละเวลาอันมีค่าให้ความร่วมมือและสนับสนุนการเก็บรวบรวมข้อมูล

เป็นอย่างดียิ่ง คุณค่าและประโยชน์อันพึงได้รับจากการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมสำนึกในพระคุณของบิดามารดาตลอดจนบูรพาจารย์ทุกท่าน

เอกสารอ้างอิง

กนกกาญจน์ เมืองแก้ว และสุภาค์พรรณ ตั้งตรงไพโรจน์. (2564). ตลาดชุมชนท้องถิ่นชายแดนไทย-ลาว บ้านช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์.* 8(2), 136-152.

กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์(องค์การมหาชน). (2563). *สถานการณ์การค้าชายแดนระหว่างประเทศไทยและ สปป.ลาว ในปัจจุบัน.* https://www.itd.or.th/wp-content/uploads/2020/10/itdevent30102020-02.pdf

กระทรวงการต่างประเทศ. (2568). *นายกรัฐมนตรีสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเดินทางเยือนประเทศไทยอย่างเป็นทางการ.* https://www.mfa.go.th/th/content/post-pr-official-visit-lao-pdr-2025-th?page=5d5bd3c915e39c306002a904&menu=5d5bd3d815e39c306002aac4

ณัฐวุฒิ สุคนธบารมี. (2558). *การวิเคราะห์เปรียบเทียบความสามารถในการส่งออกของไทยในช่วงก่อนและหลังปี 2554.* http://ethesisarchive.library.tu.ac.th/thesis/2015/TU_2015_tu.ac.th/thesis/2015/TU_2015_5704010692_4857_3426.pdf

เทียนฉาย กีระนันท์. (2545). *ระเบียบวิธีวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์3.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประชาชาติธุรกิจ. (2565). *“ช่องเม็ก" ส่งออกโตหมื่นล้าน ชายแดนเหงา เงินเฟ้อลาวพุ่ง.* https://today.line.me/th/v3/article/oqkvVJy

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. (2563). *บทบาทของการค้าชายแดนต่อการพัฒนาพื้นที่ชายแดน กรณีศึกษาจุดผ่อนปรนช่องอานม้า จังหวัดอุบลราชธานี* (รายงานวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เยาวลักษณ์ ชาวบ้านโพธิ์, ธีรวัชร์ พุ่มดารา, บริบูรณ์ ฉลอง, และชนันท์ จันทร์หอม. (2568). ชายแดน: จากสนามแห่งความขัดแย้งสู่สะพานแห่งความร่วมมือด้านอำนาจ การค้า และการเมืองของความมั่นคงในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, 14*(5), 262-272.

รัตนะ บัวสนธ์. (2552). *ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศูนย์ข้อมูลเศรษฐกิจการค้าจังหวัดอุบลราชธานี. *สรุปภาวะการค้าชายแดนจังหวัดอุบลราชธานี.* (2567). https://ubonratchathani.moc.go.th/th/file/get/file/2024091699067cef8ccedfcd0d1edfdabee86021091621.pdf

สถานกงสุลใหญ่ ณ แขวงสะหวันนะเขต. (2562). *โครงการส่งเสริมโอกาสทางเศรษฐกิจของไทย ตามเส้นทางคู่ขนานแนวพื้นที่เศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก (Para EWEC).* https://savannakhet.thaiembassy.org/th

สารสนเทศท้องถิ่นอีสาน. (2558). *ด่านชายแดนช่องเม็ก.* https://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/picture/?p=131

สำนักงานเลขาธิการอาเซียน จาการ์ตา. (2568). *แผนแม่บทความเชื่อมโยงอาเซียน 2025 (MPAC 2025).* https://asean.org/wp-content/uploads/2021/08/8_compressed.pdf

สำนักยุทธศาสตร์และการวางแผนพัฒนาพื้นที่. (2559). *นิยามที่เกี่ยวข้องกับการค้าชายแดน.* https://www.nesdc.go.th

สุนันทา เจริญปัญญายิ่ง และธนวัฒน์ เดชปรอท. (2561). *การศึกษาศักยภาพการค้าและการขนส่งชายแดนด้านจังหวัดอุบลราชธานี ต่อการเปิดประเทศเข้าสู่ AEC* (รายงานวิจัย). สถาบันการขนส่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Agnew, J. (1994). The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy, 1*(1), 53-80.

ASEAN Secretariat. (2016). *Master Plan on ASEAN Connectivity 2025.* https://asean.org/wp-content/uploads/2016/09/Master-Plan-on-ASEAN-Connectivity-20251.pdf

Bhabha, H. K. (1989). *The location of culture.* Routledge.

Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution. Princeton: Princeton University Press.* https://muse.jhu.edu/book/79024.

Nail, T. (2016). *Theory of the border.* Oxford University Press.

Newman, D. (2006). The lines that continue to separate us: Borders in our "borderless" world. *Progress in Human Geography, 30*(2), 143-161.

Preecharush, D. (2021). From "Zomia" to "One Belt One Road" and "Indo-Pacific": The New Geographic Adjustment of Asia. *Thai Journal of East Asian Studies, 25*(1), 82–102.

Wilson, T. M., & Donnan, H. (2012). *Borders and border studies*. In T. M. Wilson & H. Donnan (Eds.), A companion to border studies (pp. 1-25). Wiley-Blackwell.

Wisaijorn, T. (2017). The inescapable territorial trap in International Relations: Borderland Studies and the Thai-Lao border from 1954 to the present. *Geopolitics, 24*(1), 55-73. https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1358166

Wisaijorn, T. (2022). *Space and time in Thai-Lao relations: Borderlands in International Relations.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003257837

Wisaijorn, T. (2023). The economic potentials of Ubon Ratchathani: Inter-local relations between Thailand, Lao PDR and Cambodia after the outbreak of COVID-19. *Political Science and Public Administration Journal, 14*(2), 13-48.

Wisaijorn, T. (2025). The Thai-Cambodian border in International Relations: Constructing a Third Space in geopolitics. *Journal of Asian Security and International Affairs, advance online publication.* https://doi.org/10.1177/18681034251385116